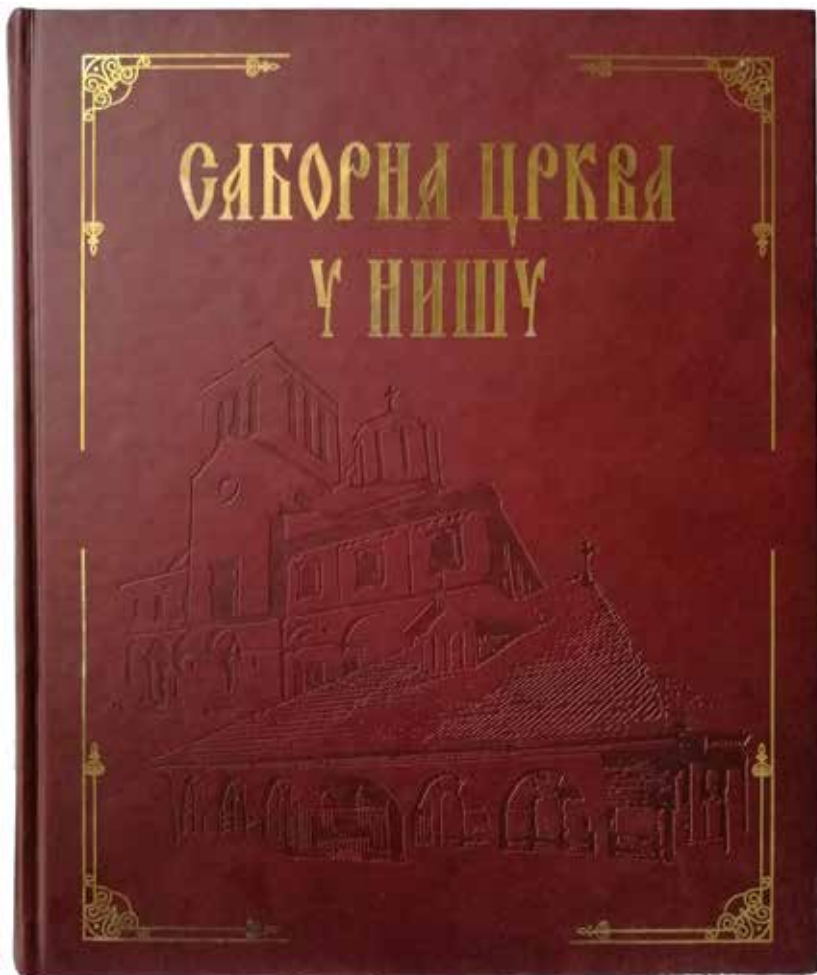

Проф. др Миодраг Марковић, дописни члан САНУ

МИША РАКОЦИЈА, САБОРНА ЦРКВА У НИШУ, НИШ 2019;
64. међународни Сајам књига у Београду, реч на промоцији

Уважене колеге, драги гости и пријатељи,

Ниш је најберићетније дане у својој дугој историји доживео још у доба Римског царства када је био важан војни и трговински центар. Од времена свог најславнијег сина, Константина Великог, постао је и главни град провинције, повремено и резиденција царева. Већ негде на почетку експанзије хришћанства одабран је за средиште епископије, чији су прелати, често веома учени, столовали у катедрали о којој данас нема никаквих података. После пропасти Рима, падао је у руке разних држава и освајача, мењао је и своју позицију у оквиру црквене јурисдикције, али све до данас град на Нишави остао је епархијско седиште, које је одмах по коначном ослобођењу од Турака 1877. године дефинитивно прикључено Српској православној цркви. Већ наредне године завршено је зидање новог катедралног храма посвећеног Светој Тројици, који је у време освећења представљао једно од најмонументалнијих црквених здања ондашње Србије. Саграђен поред старе саборне цркве Светих арханђела, скромне грађевине, настале у другој деценији 19. века, по мери турских власти, он је представљао пету по реду престону цркву нишких архијереја. О првој, већ поменутој, не знамо ништа, другу, из 11. столећа, посвећену светом Прокопију, разорили су Турци одмах по најезди у српске земље, а трећа, подигнута у част светог Николе, претворена је у цамију 1738. године. Несрећну судбину имао је и Саборни храм Свете Тројице. Априла 1944. тешко је страдао у савезничком бомбардовању Ниша, а октобра 2001. скоро сасвим је изгорео у пожару. Пет година касније црква је у потпуности обновљена, али је неповратно изгубљен велики део унутрашњег украса катедрале, укључујући иконостас са изванредним делима Ђорђа Крстића, као и фреске Владимира Предојевића. Штета је била утолико већа што су те, а и друге историјско-уметничке вредности храма, рађеног по пројекту угледног градитеља Андреје Дамјановића, биле недовољно истражене. Срећом, сачували су се многи подаци који су пружали могућност да се некадашњи изглед ентеријера цркве реконструише и проучи. Тог сложеног и напорног задатка подухватио се др Миша Ракоција. Као дугогодишњи сарадник нишког Завода за заштиту споменика, који је цео радни век посветио изучавању историјско-уметничке прошлости града Ниша, он је без сумње био најпогоднија особа за успешно решавање свих питања које поменути задатак намеће. О томе поред осталог сведоче његове књиге објављене током последње две и по деценије. Поменимо овде само неке од њих: *Славни град Ниш на крстопутини векова* (1997), *Манастири и цркве града Ниша* (1998), *Културна ризница Ниша* (2001), *Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури* (2007), *Константинов град старохришћански Ниш* (2013), *Манастири и цркве јужне и источне Србије* (2013).

Будући изванредно упознат са целокупном хришћанском прошлошћу града на Нишави, Ракоција је одлучио да се у својој монографији о саборној цркви у Нишу не задржи на проучавању само те, најновије градске катедрале, него је своја истраживања проширио и на раније храмове у којима су столовали нишки прелати. Резултат је издање са

широким спектром података и закључака, које прави крупан искорак ка бољем познавању не само саборних цркава Ниша него и историје тог древног града.

По богатству грађе и нових сазнања посебно се истичу поглавља књиге посвећена историји нишке епархије и њених катедралних цркава, архитектури, иконостасима и зидном сликарству два постојећа саборна храма, малог и великог.

Поглавље о историји представља прву обједињену историју нишке епархије представљену кроз активност њених епископа. Сабрани су расположиви подаци о свим саборним црквама, с тим што је с највише грађе изложен историјат оних најмлађих – мале и Велике саборне цркве, уз навођење догађаја који су обележили прошлост не само тих храмова него и града Ниша.

У поглављу посвећеном архитектури анализирани су архитектонски облици малог и великог Саборног храма, страдалог у пожару (основа цркве, њена горња конструкција, отвори, зидање и градиво, надгробна обележја и спољни архитектонски облици). Учињен је напор да се дође до оригиналног пројекта градитеља Андреје Дамјановића, на основу кога је реконструисан првобитно замишљени изглед цркве.

У поглављу о иконостасима убедљиво је показано да су аутори иконостаса малог Саборног храма били Јања молер и хиландарски јерођакон Давид. Од посебног је значаја ликовна анализа Давидових престоних икона, где је скренута пажња на велику уметничку вредност тих до сада у науци непознатих дела. Посебно је важна анализа првобитног, изгорелог иконостаса велике Саборне цркве. Тек сада је свака икона тог иконостаса засебно анализирана, одређени су аутори сваког појединачног дела целине, уз прилагање комплетне техничке и фотодокументације на основу које је реконструисана изгорела олтарска преграда. На тај начин донекле је умањен ненадокнадиви губитак изванредно вредних дела Ђорђа Крстића, једног од највећих српских сликара 19. века.

У поглављу о зидном сликарству обрађене су фреске изгорелог Саборног храма, дело Владимира Предојевића, руског емигранта српског порекла, а приказано је и ново сликарство мале и велике Саборне цркве, уз занимљива размишљања о новом црквеном сликарству код нас.

Закључна поглавља књиге посвећена су кивоту са честицама моштију св. Артемија и св. Елевтерија, рађеном у 19. век, летопису велике Саборне цркве, праћеном занимљивим фотографијама важнијих догађаја из живота храма и листом његових старешина, а на самом крају приложен је до сада најпотпунији попис нишких епископа од IV века до данас.

Посматрана у целини, књига Мише Ракоције о саборним црквама у Нишу представља савесно написану, научно-документовану монографију која је од посебне важности јер расветљава историју и уметнички значај два важна храма који никада до сада нису били темељито и систематски обрађени у науци. Овом студијом добијена су бројна нова драгоцене сазнања не само о разматраним црквама, него и о историји нишке епархије, њеним епископима и Саборним црквама. Истраживање Мише Ракоције засновано је на савременим методолошким начелима, на изузетно богатој литератури,

и што је од особитог значаја, на коришћењу бројних и разноврсних извора и оригиналних, досад непубликованих докумената. Стога његову књигу топло препоручујем и стручњацима и широј публици. Утолико пре што је она писана однегованим језиком који се лако чита и разуме. Читање је олакшано и изузетно богатим илустративним материјалом, цртежима и фотографијама. Не треба заборавити ни заслуге издавача, Православне епархије нишке и Саборне цркве у Нишу, који су се побринули да књига добије веома леп изглед.

Анђела Гавриловић

МИША РАКОЦИЈА. САБОРНА ЦРКВА У НИШУ. ПОВОДОМ 200 ГОДИНА МАЛОГ САБОРНОГ ХРАМА, НИШ 2019;

332 стране текста, 12 страна библиографије, 388 фотографија у боји и црно белих, 25 техничких цртежа, 10 карата.

Др Миша Ракоција, стручни саветник Завода за заштиту споменика културе у Нишу, најбољи је српски познавалац хришћанског споменичког наслеђа града Ниша и околине. Из његовог пера је поводом великог јубилеја, двестогодишњице малог, старог Саборног храма светих Архангела, изашла још једна књига која за тему има важан сакрални комплекс града Ниша – градску Саборну цркву. Монографија је плод ауторовог вишегодишњег научно-истраживачког рада из области историје Нишке Епархије и њене матице – Саборног храма.

Књига је изузетно богато опремљена обиљем фотографија у боји и цртежима, а заслугом Бојана Цветковића има оригиналне корице са насловом књиге у златотиоску. Објављена је под покровитељством Његове Светости Патријарха српског Господина Иринеја и са благословом Његовог Преосвештенства Епископа нишког Господина Арсенија. Њен издавач је Православна епархија Нишка односно Саборна црква у Нишу, уредници су др Миљана Матић, Ђакон др Ивица Чаировић и протојереј ставрофор Бранислав Цинцаревић и Ненад Микић. О квалитету књиге говори и њен рецензент, Миодраг Марковић, дописни члан САНУ.

Књига отпочиње пригодном речју епископа Нишког Арсенија (10), након које следи садржај (11–12) и уводна реч аутора (13–15).

Монографија која је пред читаоцем подељена је на више целина. У првом делу књиге се разматра историја катедралног седишта, у другом делу се анализира архитектура, у трећем се пажња посвећује иконостасима, док су у четвртном поглављу обрађене појединачне иконе храма, а у петом његово зидно сликарство. Шеста целина је посвећена моштима светитеља, а седма новијем и данашњем животу храма.

Поглавље о *Историји* Саборне цркве (17–102) отпочиње разматрањем историје најстаријег катедралног седишта (17–37). Ниш је од давнина имао положај на раскрсници важних комуникација које повезују читаво Балканско полуострво. Он се налазио на старој путној траси *Via Militaris*, повезујући Дунавску регију са Цариградом, а био је повезан преко Дирахциона и са Јадранским морем. У њему је рођен и васпитан први

хришћански цар и оснивач Византијског царства и Цариграда, Константин Велики (324–337). Када је постао цар он је свој родни град Ниш величанствено украсио. Град ће убрзо постати балкански мартирополис и велики ранохришћански епископски центар. Он је у писаним изворима равноправно сврстан уз Константинопољ, Антиохију, Солун и Рим, као најзначајнији хришћански урбани центар, који чува своје реликвије мученика. Аутор прати епископски живот Ниша од времена након Миланског едикта, 313. године, најпре до доласка Словена и Срба односно до *Обнове Нишке епископије* у време византијског цара Василија II (38–40). Потом је посебне подцеле посветио *Првом помену Саборне цркве* у Нишу из 1072. године (41–44), *Боравку охридског архиепископа Јована у Саборној цркви* (45–49), периоду владавине Стефана Немање када је црква Светог Прокопија била седиште нишког епископа и, очигледно, место сусрета Стефана Немање и византијског цара Манојла Комнина (49–52) и историјским приликама, црквеном и духовном животу епархије у целини у периоду од 1190. године до XVIII века (52–61). Тешко време за нишку епархију уследило је крајем XIV века када је Саборна црква Светог Прокопија разорена, а свете мошти уваженог мученика однете. Ниш је од тада па све до прве половине XVII века био без Саборне цркве, а на месту цркве Светог Прокопија подигнута је мања црква посвећена Светом Николи, где до 1737. године столују нишки епископи. Тада је седиште митрополита премештено у село Матијевац. Након укидања Пећке патријаршије 1766. године на чело Нишке епископије углавном долазе Грци и они столују у Нишу. О овоме је реч у текстуалној целини под називом *Седиште митрополита – наставак традиције* (61–68). У то време угледни грађани Ниша наручују икону Светог Прокопија од уваженог сликара устаничке Србије, Николе Апостоловића. Седиште црквеног живота је у време непостојања храма био параклис у саставу Хиландарског метоха (69–70). Изградња малог Саборног храма у Нишу посвећеног Светим Арханђелима Михаилу и Гаврилу (1819) остварена је у изузетно тешким и мучним околностима и временима по српски народ још неослобођен од Турака (71–81). О томе на непосредан начин сведочи и сама архитектура цркве, дубоко увучене у земљу и ограђене зидом, заштићене од погледа муслиманског становништва. Најзад, прошлост великог Саборног храма (81–103), посвећеног празнику Силаска Светог Духа, пете по реду Саборне цркве у историји нишке епархије, аутор разматра у потоњем делу књиге. Реч је монументалној петокуполној грађевини, по свој прилици „највећој у Срба“ односно грађевини већој од свих богомоља које је онда имала краљевина Србија, једној од најлепших цркава у целој Србији, у Нишу најлепшој грађевини, „светионику слободе и вере у бољу будућност свеколиког српског народа“.

Друго велико поглавље књиге Мише Ракоције говори о архитектури цркве и њеног комплекса, насталог на имању хиландарског метоха. Мала Саборна црква (103–108) је једноставна правоугаона грађевина без прозора дубоко укопана са кровом нешто изнад земље, зидана ћерпичем. Са северне, западне и јужне стране окружена аркадним тремовима, има изнутра пространу полукружну, а споља тринаестострану апсиду. Реч је о цркви базиликалног плана подељене на три дела са две колонаде масив-

них округлих стубова. Велика Саборна црква (117–134), која је предмет наредне подцелине, дело је Андреје Дамјанова. Као и у случају мале, суседне цркве и изградња Велике цркве прошла кроз бројна искушења да би 2001. године црква у току радова на њеној реконструкцији изгорела у пожару. Њена архитектонска замисао је сложена. Подигнута на сигурним темељима, црква је у себи објединила правоугаону основу тробродне базилике у доњем и развијени уписани крст са пет купола у средини и угаоним пољима у горњем делу храма. Сваки брод тробродне базилике на источној страни је завршен полигоналном апсидом. Својим решењем он представља прекретницу у градитељству Ниша, будући да је њиме прекинута вишевековна оријентална градитељска пракса у овом граду. Било је више пројеката за архитектонско решење Епархијског дома у Нишу (134–142), па изградња ове зграде има своју историју. На послетку је Дом, четврти по реду, изведен према пројекту Петра Димитријевића Анагностија. Године 2006. уз саму Саборну цркву саграђен је дом вере, духовности, православља и културе посвећен Светом Сави (142–144) са монументалним степеништем, једноставним уравнотеженим облицима, уклапа се складно у целину црквеног комплекса.

У наредном великом поглављу монографије обрађени су *Иконостаси* црквеног комплекса (147–243) најпре *Мале Саборне цркве* (147–209), а потом и оне у малим параклисима (240–243). Иконостас мале Саборне цркве је раскошан и припада типу развијене олтарске преграде. Настајао је у фазама и стилски је неуједначен. Израђен је у барокизираном дуборезу и састоји се из три дела, која одговарају базиликалној основи храма. Централни део иконостаса је по димензијама највећи, док свака од три целине олтарске преграде има зону престоних икона, космитис и зону иконама мањег формата, надвишену Распећем Христовим. Најрепрезентативнији дуборезни украс носе Царске двери у централном делу храма. Реч је о важном делу српске уметности прве половине XIX века, чије иконе представљају дело више зографа (јеромонаха Давида, Јање Молера и два анонимна сликара). Занимљиво је да се натпис о изради икона налази на престоној икони Сабора Светих арханђела у централном делу иконостаса.

Велика саборна црква добила је, сразмерно величини, и већи иконостас. Израђен је у шест хоризонталних зона, које затварају читав олтарски простор. Израда икона на овом иконостасу поверена је сликару Ђорђу Крстићу, око чијег стила и иконографије је избио велики спор од значаја за српску историју уметности, о чему је у науци доста писано, нарочито око његове „православности“. Од значаја је наглашавање националног карактера сликарског програма, тј. постепен прелазак са зографског сликарства на нове тенденције и историјске теме раније прихваћене у Србији. И овај иконостас је дело више уметника: Ђорђа Крстића, Стеве Тодоровића, Милутина Марковића, Живка Југовића и других. *Иконостаси у параклисима*, изгорели у пожару 2001. године, добили су своје место у монографији. *Појединачне иконе* (245–247) храма великих димензија очувале су се у малом броју (три) и приказују Сабор арханђела, Светог апостола Тому и Исуса Христа.

У наредном поглављу, посвећеном *Зидном сликарству црквеног комплекса* (249–258) најпре следи помен првобитног, неочуваног малог Саборног храма које „није имало велике уметничке вредности“ (249), а потом су разматрани фрагменти преосталог оригиналног *зидног сликарства велике Саборне цркве*, рад Владимира Предојевића (1937–1942) и најзад савремени живопис храма настао након 2009. године (249–259).

Аутор у монографији посвећује пажњу и *Моштима светитеља* (262–263) чуваним у малој Саборној цркви. Реч је о моштима светог Артемија и Светог Елефтерија, које је са Свете Горе донео епископ Нишки митрополит Виктор (1872–1884) и које се чувају у посебном кивоту.

Следи неколико поглавља из живота храма односно нишке цркве од ослобађања Ниша 1878. године до данас (265–283; 285–305).

Књига Мише Ракоције *Саборна црква у Нишу* опремљена је резимеима на неколико језика: енглеском (307–310), грчком (310–313) и руском језику (313–316), након које следи и библиографија (317–328) и поглавље *О аутору* (330), које уз његову биографију и достигнућа садржи и његову слику. Књигу завршава захвална реч старешине Саборног храма у Нишу проте Бранка Цицнаревића (332).

Важност ове монографије је у томе што у њој аутор по први пут разматра целину споменика са аспекта црквене и културне историје, архитектуре, сликарства, уметности и црквеног живота нишког саборног храма као моћног дуговеког центра православне духовности и традиције. Поред наведене, књига такође има велику документарну вредност. Њеној нарочитој вредности доприноси преко 305 фотографија од којих су у боји све осим старих фотографија и цртежа. Можемо са сигурношћу рећи да ће је консултовати наредне генерације истраживача нишке прошлости и њеног Саборног храма бројних профила.